

Dr hab. Rafał Leśniczak, prof. UKSW

Warszawa, 11 stycznia 2023 r.

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego
Instytut Edukacji Medialnej i Dziennikarstwa
ul. Dewajtis 5 – 01-815 Warszawa

Recenzja rozprawy doktorskiej Pani mgr Danuty Sztuby pt. „Czwarta władza jako forma Niewidzialnej Ręki Adama Smith’a w obszarze mediów” napisanej na Wydziale Nauk Społecznych Uniwersytetu Jana Pawła II w Krakowie pod kierunkiem Pana Dr hab. inż. Tadeusza Szuby, prof. UPJPII (na podstawie uchwały w sprawie powołania mnie przez Radę Dyscypliny Nauk o Komunikacji Społecznej i Mediach Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie z dnia 13 grudnia 2022 r. do składu komisji doktorskiej jako recenzenta rozprawy doktorskiej i zakomunikowanej mi w piśmie Kierownika Dyscypliny, Ks. dr hab. Sławomira Soczyńskiego, z dnia 20 grudnia 2022 r.)

Pani mgr Danuta Sztuba przygotowała pod kierunkiem promotora, Pana Prof. Tadeusza Szuby, rozprawę zatytułowaną „Czwarta władza jako forma Niewidzialnej Ręki Adama Smith’a w obszarze mediów”. Autorka dysertacji ubiega się o stopień naukowy doktora nauk społecznych w dyscyplinie nauki o komunikacji społecznej i mediach. Praca doktorska przedstawiona do recenzji sytuuje się w powyższej dyscyplinie, choć korzysta również z dorobku filozofii i ekonomii. Zakres teoretyczny pracy jest złożony, miejscami interdyscyplinarny, dowodzący dojrzałości naukowej jej Autorki. Opracowanie przedłożone mi do recenzji oceniam zdecydowanie pozytywnie. Podjęty temat jest istotowo ważny dla rozwoju dyscypliny nauki o komunikacji społecznej i mediach oraz poszerza jej paradygmat. Korzystanie bowiem z myśli filozoficznej wciąż domaga się szerszej dyskusji w gronie medioznawców, którzy traktują teorie filozoficzne jako właściwą przestrzeń, w której można osadzić refleksję medioznawczą i komunikologiczną.

Celem rozprawy doktorskiej jest „analiza, wychwycenie i opisanie, czy – i w jakim stopniu – Czwarta Władza wykorzystuje mechanizm Niewidzialnej Ręki. Kolejnym celem analizy jest przeniesienie i udowodnienie hipotezy autorstwa Roberta Nozick’a głoszącej, że odpowiednio zorganizowana struktura społeczna (w badaniach Doktorantki – platforma medialna) jest w stanie regulować społeczeństwo w sytuacji kryzysu, w taki sposób, że żadna władza nie jest w stanie zrobić tego lepiej. Jak zauważa Autorka dysertacji, stawiana teza zakłada, że Niewidzialna Ręka istnieje na platformie mediów jako mechanizm przymusu struktury socjalnej, który ma naturę psychologiczną, nie zaś ekonomiczną (s. 9).

Autorka przeprowadziła solidną kwerendę źródłową, co odzwierciedla bibliografia. Wykorzystała w rozprawie doktorskiej bogaty zestaw literatury dotyczący podjętego

R. Leśniczak

problemu. Bibliografia podzielona została na następujące działy: „Literatura przedmiotu”, „Źródła internetowe”, „Akty prawne”. Na uznanie zasługuje odwołanie się do prac badawczych takich przedstawicieli nauk społecznych, jak: Andrzej Adamski, Janusz Adamowski, Manuel Castells, Ryszard Filas, Tomasz Goban-Klas, Michael Fleischer, Daniel Hallin, Paolo Mancini, Friedrich August von Hayek, Marek Jachimowski, Katarzyna Kopecka-Piech, Michael Kunczik, Astrid Zipfel, Mateusz Nieć, Paul Levinson, Walery Pisarek, Tadeusz Szuba. Należy docenić podjęty wysiłek Doktorantki w doborze polskiej i zagranicznej literatury naukowej.

Strukturę pracy oceniam wysoko. Dysertacja liczy 233 strony i składa się z wprowadzenia, sześciu rozdziałów, zakończenia i bibliografii.

W części wprowadzającej Autorka przedstawia główną tezę i założenia pracy („Teza stawiana w niniejszej dysertacji zakłada, że Niewidzialna Ręka istnieje też na platformie mediów jako mechanizm [...]. Chodzi tu o mechanizm przymusu struktury socjalnej, który nie ma natury ekonomicznej, a psychologiczną” – por. s. 9), cel pracy („Celem badawczym niniejszej dysertacji jest analiza, wychwycenie i opisanie czy – i w jakim stopniu – Czwarta Władza wykorzystuje mechanizm Niewidzialnej Ręki. Kolejnym celem analizy jest przeniesienie i udowodnienie hipotezy opisanej i rozwiniętej później przez Roberta Nozick’a, że odpowiednio zorganizowana struktura społeczna [która w naszym przypadku stanowi platformę medialną] jest w stanie regulować społeczeństwo w sytuacji np. kryzysu, w taki sposób, że żadna władza nie jest w stanie zrobić tego lepiej” – por. s. 9), jak również zarys struktury pracy.

W pierwszym rozdziale zatytułowanym „Historia Niewidzialnej Ręki Adama Smith’a” (s. 13-52), Autorka prezentuje sylwetkę naukowca odkrywcy Niewidzialnej Ręki. Doktorantka udowadnia wpływ drogi edukacyjnej szkockiego ojca ekonomii klasycznej na jego późniejsze dzieła. Szerokie horyzonty myślowe Smitha wyraziły się w dziełach „Teorii uczuć moralnych” oraz „Badaniom nad naturą i przyczynami bogactwa narodów”. Autorka w pierwszym rozdziale wyjaśniła także, celem lepszego zrozumienia epoki myśliciela, specyfikę szkockiego oświecenia oraz kondycję gospodarczą ówczesnej Anglii.

W rozdziale drugim „Niewidzialna Ręka Adam Smith’a jako konflikt między zwolennikami liberalizmu rynkowego a interwencjonistami” (s. 53-86) Doktorantka podjęła kwestię niełatwą, bo ukazującą różnice postaw liberałów (zwolenników teorii Smitha) oraz zwolenników interwencjonizmu. W rozdziale zostały dość szczegółowo omówione dokonania naukowe ekonomisty austriackiego i filozofa polityki, Friedricha Augusta von Hayka, jak

R. Lesniak

również twórcy teorii interwencjonizmu państwowego w dziedzinie ekonomii i finansów, Johna Maynarda Keynesa.

Rozdział trzeci „Niewidzialna ręka Adama Smith’a na platformie mediów jako czwarta władza” (s. 87-127) jest udaną próbą wyjaśnienia czytelnikowi stopnia przeobrażeń i skali oddziaływania mediów od czasów irlandzkiego polityka i filozofa Edmunda Burke’go do czasów współczesnych. Doktorantka omówiła globalny rozwój nowoczesnych mediów elektronicznych, aby ukazać ich siłę oddziaływania na społeczeństwo. Odwołując się do prac badawczych Roberta Nozicka i Tadeusza Szuby, Autorka pracy doktorskiej udowodniła, że Niewidzialna Ręka działa wszędzie tam, gdzie zawiązują się wystarczająco złożone struktury społeczne, także na platformie mediów.

Rozdział czwarty „Wykorzystanie Geographic Information System (GIS) dla celów analizy mediów elektronicznych” (s. 128-139) wyjaśnia ogólny zarys GIS oraz cel ich wykorzystania. Autorka opisuje szerokie zastosowanie systemów GIS, które nie służą tylko geologii, geografii czy badaniu struktury terenu, ale mogą wspomagać inne dziedziny życia, dzięki możliwości zbadania zależności pomiędzy różnymi elementami badanych danych: „Dzięki możliwości rozwarstwienia i zestawienia pomiędzy sobą poszczególnych warstw możemy również dostrzec mechanizmy wiążące ich struktury. Systemy informacji typu GIS mogą w doskonały sposób wspierać działalność firm korporacyjnych, domów medialnych, agencji czy też dużych fabryk produkcyjnych. Poprzez analizę danej organizacji można lepiej optymalizować procesy biznesowe (...) a także, co bardzo ważne dla tej pracy, wychwycić niewidoczne gołym okiem mechanizmy regulujące działania danego sektora rynku gospodarczego – w tym przypadku mówimy o mediach elektronicznych i ich działalności” (s. 134-135). W rozdziale czwartym dysertacji odnotowuję ważny głos dotyczący trudności w zdefiniowaniu Czwartej Władzy na przykładzie fenomenu fake newsa, który powstaje na jednej warstwie przestrzeni medialnej, przetwarzany jest w informację na innej warstwie, a na zupełnie inną warstwę oddziałuje. Doktorantka zauważa, że „rozwarstwienie poszczególnych elementów mediów i otaczającego je środowiska i wyszczególnienie warstw jest istotne dla wychycenia istoty Czwartej Władzy. Nie oddziałuje ona bowiem w sposób bezpośredni, tak jak widzimy to w przypadku władzy wykonawczej, sądowniczej czy ustawodawczej” (s. 139).

Celem rozdziału piątego „Media jako przedmiot badań GIS – media w ujęciu warstwowym” (s. 140-172) jest prezentacja za pomocą warstw w ujęciu GIS przestrzeni mediów. W tej części pracy refleksja naukowa Autorki objęła m.in. następujące zagadnienia: pojęcie warstwy jako kluczowego aspektu w poszukiwaniu Niewidzialnej Ręki Adama Smith’a, warstwę informacji i jej powiązanie z warstwą ekonomiczną, strukturę rynku

R. Leszymulek

informacyjnego, istotę informacji jako wartości medialnej, „pieniądza medialnego” jako medium rozliczeniowego, symbiozę mediów i społeczeństwa (warstwę społeczną mediów), warstwę technologiczną mediów, konwergencję mediów jako imperatywu, warstwę geograficzną mediów. Szczegółowy opis każdej warstwy, w moim przekonaniu, jest zabiegiem trafny, ponieważ uwyrażnia złożoność poszczególnych elementów wchodzących w jej skład oraz relacje pomiędzy nimi. Autorka dowodzi silniejszego i znacznie szerszego oddziaływania Czwartej Władzy na społeczeństwo, które wynika z konwergencji mediów, rozwoju technologii i przeobrażeń społecznych.

Rozdział szósty dysertacji „W kierunku precyzyjnego opisu czwartej władzy na przykładzie wojny w mediach” (s. 173-211) jest próbą syntezy mającej na celu opisanie współczesnej działalności Niewidzialnej Ręki jako Czwartej Władzy na przykładzie inwazji Rosji na Ukrainę w 2022 r. oraz kryzysu humanitarnego związanego z powyższą agresją militarną. W tej części rozprawy doktorskiej podjęto także zagadnienie roli mediów w konfliktach zbrojnych, wojny tradycyjnej i wojny hybrydowej, nowego wymiaru dziennikarstwa wojennego na przykładzie wojny w Wietnamie, cyberwojny oraz naukowego ujęcia mediów elektronicznych w czasie konfliktu.

Uważam za bardzo wartościowe i potrzebne wnioski końcowe (s. 210-211), które są syntezą podjętej naukowej refleksji przez Doktorantkę. Pani mgr Danuta Sztuba wyszczególnia m.in. następujące konkluzje, które, w moim przekonaniu, mogą stanowić istotny punkt wyjścia do badań na kolejnych etapach poszukiwań naukowych:

- Współczesna forma Czwartej Władzy, jaką sprawują media elektroniczne, jest znacznie bardziej skomplikowaną formą władzy, w stosunku do tego, co dostrzegł Edmund Burke;
- Potwierdza się teoria Nozick’a, głosząca, że do zawiązywania się współpracy pomiędzy strukturami społecznymi niepotrzebna jest żadna zgoda czy ustawa państwowa;
- Forma oddziaływania Niewidzialnej Ręki jest mechanizmem działającym silnie i wielopłaszczyznowo na struktury społeczne;
- Mechanizm działania Niewidzialnej Ręki w relacji media-społeczeństwo potwierdza teorię Nozick’a o jej działaniu nie tylko na rynkach społecznych, ale wszędzie tam, gdzie mamy do czynienia z wysokorozwiniętymi strukturami społecznymi;
- Niewidzialna Ręka, w ujęciu teorii Smith’a i Nozick’a, nie działa na struktury społeczne w sposób ciągły, ale pojawia się wszędzie tam, gdzie wymagana jest optymalizacja procesów, celem doprowadzenia do powstania wymiernych efektów społecznych.

Praca dowodzi ciekawości poznawczej i odwagi Doktorantki w formułowaniu pytań związanych z nowymi, niezbadanymi jeszcze dostatecznie dobrze, kwestiami sytuującymi się

R. Lesmiński

w dyscyplinie nauki o komunikacji społecznej i mediach. Autorka dysertacji poszukuje odpowiedzi m.in. na pytanie, czym jest pieniądz medialny, czy informacja jest formą wymiennego pieniądza, jaki jest jej nominal oraz system wartościowania. Treść poszczególnych rozdziałów i podrozdziałów odpowiada ich tytułom. Zachowane zostały właściwe proporcje poszczególnych rozdziałów. To ułatwia czytelnikowi lekturę, zrozumienie problemu badawczego oraz zaprezentowanych treści i wyników podjętej analizy.

Podczas lektury rozprawy doktorskiej, odnotowałem nieliczne błędy merytoryczne (np. na s. 49 wskazano nieprawidłowy okres panowania królów hanowerskich w Anglii). Sugeruję, by na dalszych pracy naukowej nie wskazywać i nie traktować Wikipedii jako rzetelnego źródła wiedzy (do Wikipedii Autorka pracy doktorskiej odwołuje się m.in. na s. 49 – por. przypis 127 i 129, na s. 51 – por. przypis 136). Jak trafnie zauważa Magdalena Szpunar, w Wikipedii brak jest bowiem obiektywnej zewnętrznej oceny eksperckiej, która pozwoliłaby zweryfikować jakość podawanych informacji¹.

Strona formalna i językowa recenzowanej pracy doktorskiej jest na akceptowalnym poziomie. Dysertacja napisana została poprawną polszczyzną, językiem właściwym dla prac naukowych. Pani mgr Danuta Sztuba w czytelny, precyzyjny i klarowny sposób wyjaśnia niełatwe koncepcje filozoficzne i medioznawcze. Siatka pojęciowa jest bez zarzutu. Na etapie pracy redaktorskiej Doktorantka mogła jednak wykazać się większą solidnością. Odnotowałem dość liczne literówki (np. „media jako czarta władza” na s. 9; „Niewydziałanej Ręki” na s. 10; „który był zafascynowanych” na s. 14; „Gównie chodzi o to” na s. 19; „w obrębnię jakiejś” na s. 19; „w swoim opracowaniu, które taktuje” na s. 20; „kojarzy się głównie z byciem przychylny” na s. 20; „jest w stanie rozwiać” na s. 23; „przyniosła autorowi ogromna sławę” na s. 30; „myśli morlano-społecznej” na s. 43, „gównie przez autorów” także na s. 43; „Karol I uciekła” na s. 48), błędy stylistyczne (np. „Celem tego opisu było wykazanie, że ówczesna forma Czwarta Władza jaką media sprawują ma zupełnie inną mechaniką działania” na s. 11), błędy ortograficzne (np. „przyczynowo skutkowe” na s. 31; „w pracach szkotów” na s. 51; „badacze nie są wstanie” na s. 52; „w raz” na s. 130).

Rewizji wymagają też przypisy (Por. np. przypis 2 na s. 8 – nazwisko autora publikacji Siła „czwartej” władzy – mit czy rzeczywistość? znajduje się przed pierwszą literą imienia jej autora). Odnotowuję także brak ujednolicenia zapisu liczbowego stron (półpauza/myślnik/dywiz).

¹ M. Szpunar, *Wikipedia – zbiorowa mądrość czy kolektywna głupota?*, „E-mentor” 2008, nr 5(27), s. 14.

R. Lesiński

Pytania do dyskusji:

- Czy Autorka pracy dostrzega punkty zbieżne teorii Roberta Nozicka z dwoma koncepcjami wolności Isaiaha Berlina?
- Czy mechanizm Niewidzialnej Ręki można w opinii Kandydatki do stopnia naukowego doktora utożsamić w jakimś stopniu, z procesem mediatyzacji? Czy zdaniem Doktorantki istnieje przestrzeń do włączenia w powyższą dyskusję stanowiska takich przedstawicieli nauk społecznych jak: Mia Lövhelm, Stig Hjarvard, Knut Lundby, Andreas Hepp?
- Jakie, zdaniem Doktorantki, są najważniejsze etyczne dylematy, które wynikają z mechanizmu optymalizacji społeczeństwa przez koncepcję Niewidzialnej Ręki Adama Smith'a?

Zamieszczone w niniejszej recenzji uwagi i sugestie nie umniejszają znacząco wartości przedstawionej do recenzji rozprawy, którą oceniam wysoko. Uważam, że ich uwzględnienie pomoże Autorce udoskonalić pracę i uzyskać w ten sposób solidną podstawę do przygotowania monografii naukowej na bazie rozprawy doktorskiej. Pani mgr Danuta Sztuba poprawnie stosowała metodologię właściwą dyscyplinie, w której ubiega się o stopień naukowy doktora, jej wywód jest logiczny, zaś język ścisły i zrozumiały. Wnioski są poprawne, słuszne i zasadne. Autorka jest dobrze zorientowana w literaturze przedmiotu i można mieć nadzieję, że dalsze etapy kariery akademickiej, zaowocują wartościowymi publikacjami naukowymi Doktorantki w dyscyplinie nauki o komunikacji społecznej i mediach. Uważam, że Kandydatka do stopnia naukowego wnosi do dyscypliny wiedzę naukową, wskazując cenny wkład filozofii i ekonomii w rozwój medioznawstwa.

Moja konkluzja końcowa jest następująca:

Praca doktorska Pani mgr Danuty Sztuby spełnia wymogi stawiane pracy doktorskiej, zawarte w Ustawie z dnia 14.03.2003 r. O stopniach i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz.U. Nr 65, poz. 595 ze zm.), jak również w Ustawie z dnia 3 lipca 2018 r. Przepisy wprowadzające ustawę – Prawo o szkolnictwo wyższym i nauce (Dz.U. 2018 poz. 1669) oraz uwzględnia Obwieszczenie Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 3 marca 2022 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy – Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (Dz.U. 2022 poz. 574). Recenzowana dysertacja doktorska może być podstawą do dalszych etapów przewodu, celem nadania Pani mgr Danucie Sztubie

R. Lesniak

stopnia naukowego doktora nauk społecznych w dyscyplinie nauki o komunikacji społecznej i mediach.

W związku z powyższym wnioskuję do Rady Dyscypliny Nauk o Komunikacji Społecznej i Mediach Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie o przyjęcie rozprawy doktorskiej „Czwarta władza jako forma niewidzialnej ręki Adama Smith’a w obszarze mediów” autorstwa Pani mgr Danuty Sztuby oraz dopuszczenie rozprawy doktorskiej do publicznej obrony.

Rafał Leszczyński
Warszawa, 11. stycznia 2023 r.